

De Educatieve dienst van het Rijksmuseum

Dat het bezoeken van het museum door de beste leerlingen der gemeente- en bijzondere scholen, onder leiding van de onderwijzers als eene beloning wordt aangemerkt, is een verblijvend verschijnsel en gaarne verleen ik bij zulke gelegenheden mijne diensten als gids. Minder aangenaam zijn de bezoeken door de zoogenaamde gezelschapsreizigers gemaakt, die bij 40- en 50-tallen door den voerman het museum als doorgejaagd worden.

Het is 1887 wanneer dit door de heer D. v. d. Kellen, directeur van het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst in het jaarverslag van het Rijksmuseum wordt opgemerkt. Er komen in dat jaar 337 576 bezoekers. Er blijkt uit dat cijfer, dat, in vergelijking met het bevolkingscijfer van Nederland, het museum goed bezocht werd.

Bezoekcijfers zijn bekend van 1876 af; het museum wordt dan door ongeveer 38 000 mensen bezocht, of wellicht is het beter om te zeggen, dat er jaarlijks 38 000 bezoeken zijn geteld. Dat zijn dan bezoeken afgelegd in het Trippenhuys, waar het jaarlijkse bezoekcijfer, met een enkele uitschieter, schommelt tussen 35 000 en 46 000. In 1885 gaat het huidige gebouw aan de Stadhouderskade open en van dan af moet het bezoekcijfer steeds met zes cijfers geschreven worden, uitgezonderd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Er zal hier niet een uitputtende analyse gemaakt worden van de cijfers van toen tot nu. Dat is al, van 1808 tot 1958, op uitstekende wijze gebeurd in het Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het honderdvijftig-jarige bestaan van het Rijksmuseum. Daarin kwam ik ook het citaat tegen, waarmee dit hoofdstuk begon. Ik vond het, op zoek naar eerste sporen van directe bemoeienis

met de 'gewone' bezoeker, naar het begin dus van educatief werk. Er blijkt uit die uitlating, dat museumbezoek voor jeugdigen toen een beloning betekende. Dat past ook wel in het algemene beeld van museumbezoek vóór de periode van de Wereldoorlogen. Over het elite-karakter van museumbezoek-toen en de daarbij behorende, of de er uit voortvloeiende museumpolitiek is al vaker geschreven. Ook in de Gedenkboek-analyse wordt gesteld, dat het merendeel van wat toen al massa-bezoek was, komt uit nieuwsgierigheid, omdat er een nieuw gebouw of een nieuwe afdeling wordt geopend of opengesteld, of omdat er een andere 'trekker' in de buurt is; zulk bezoek blijft weg, wanneer er spanningen zijn in de wereld, oorlogen, sociale onrust, werkloosheid. Voor het bewuste publiek, de kenners, de liefhebbers is kennelijk de verzameling aanleiding genoeg voor museumbezoek. Voor hen is er geen noodzaak voor een bewuste begeleiding, verzorgd door en op initiatief van het museum. Op verzoek worden er echter wel rondleidingen gegeven door leden van de wetenschappelijke staf, tot en met de hoofddirecteur toe, voor de trouwe bezoeker, eigenlijk amateur-collega-kunsthistoricus.

Voor de eerste groep, de nieuwsgierigen, de groepsreizigers, wordt een dergelijke begeleiding kennelijk niet noodzakelijk gevonden. Maar in dat overzicht van het verleden worden we naar de niet erg sterk gewijzigde houding tegenover massa-publiek nog in het eind van de jaren '50 verwezen, als ditzelfde begin-citaat door de toenmalige commentator, in 1958, voorzien wordt van het oordeel: *Deze uitspraak geldt ook nog voor het heden.*

In 'Museum, its history and task in education' verdeelt Alma S. Wittlin die geschiedenis in een aantal perioden, waarbij de laatste die is van tussen de wereldoorlogen. Deze aanpak zet ik voort met de periode na 1945, als hier de geschiedenis van het Rijksmuseum in dit educatieve opzicht uit de jaarverslagen wordt opgediept.

In de jaarverslagen na 1945 wordt telkens melding gemaakt van de Rondleidingsdienst, die zich gericht en speciaal bezighoudt met publiek, alleen of in groepsverband. Daarmee is deze Dienst duidelijk voorganger van de Educatieve Dienst. De rondleiding is een instituut met al een eerbiedwaardige staat van dienst. Zo lang verzamelaars collecties bijeenbrachten zijn daar vrienden en bekenden in rondgeleid, ook in het Rijksmuseum. Later gebeurt dat in het georganiseerde verband van een Rondleidingsdienst. In een apart hoofdstuk komt die Dienst nader aan de orde. Hier volgen echter enkele uitspraken, die in de jaarverslagen voorkomen onder het hoofd 'Rondleidingsdienst'. Die uitspraken geven blijk van de houding die men inneemt tegenover publiek en van de zorgen die men heeft. Het heet daar dan, dat *directeuren en leraren niet genoeg doordrongen (zijn) van de bijzondere eisen, die een museumbezoek stelt*. Er wordt om kleinere groepen gevraagd, die dan niet alleen in de laatste week voor de vakanties moeten komen. In bepaalde tentoonstellingen worden de hoogste klassen van het Lager Onderwijs niet rondgeleid, omdat deze exposities te moeilijk werden gevonden voor hen, kennelijk naar het oordeel van de Rondleidingsdienst. Wel kregen daar leerlingen van de hoogste klassen van het Middelbaar Onderwijs en het Gymnasium etc. rondleidingen. Er wordt geklaagd over het wegblijven van wat nu het vervolgonderwijs heet; later zijn het *vele ontwikkelde leken* die van een rondleiding gebruik maken. Er blijken pogingen te zijn ondernomen om grote bedrijven, die in museumbezoek geïnteresseerd zouden moeten zijn, voorlichting te geven over het museum. De opkomst wordt bedreovend genoemd.

De volwassenen, die de historische tentoonstelling 'De

Stadhouder-Koning en zijn tijd' bezochten verlangden slechts zelden nadere toelichting, en bij de tentoonstelling '120 beroemde schilderijen uit het Kaiser-Friedrich-Museum te Berlijn' (beide tentoonstellingen 1950) was het aantal rondleidingen laag, wat wel ten dele aan de aard dezer expositie (zal) hebben gelegen, die vele algemeen bekende werken bevatte. Bovendien viel die tentoonstelling gedeeltelijk in de vakantie. Geregeld wordt er geklaagd over het tekort aan belangstelling van het onderwijs, de directies en leraren. Dáár, en bij hen, ontbreekt het besef wat museumbezoek betekent voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid.

In 1953 breekt kennelijk het inzicht door, dat het leggen van de schuld aan de kant van het onderwijs niets oplost. Het wegblijven van bepaalde bezoekers-categorieën heeft ook oorzaken die in het museum liggen. Men steekt de hand in eigen boezem en *de heer E. R. Meijer, ..., werd belast met de organisatie van de educatieve dienst ten behoeve van de leerlingen van het Middelbaar Onderwijs*. Er wordt dan ook gewag gemaakt van de Schoolkunstcommissie, door welker bemoeienissen het bezoek in klasseverband van de Amsterdamse lagere schooljeugd in de laatste jaren, voor 1953, zeer aanzienlijk blijkt te zijn toegenomen (waarover verderop nog zal worden ingegaan).

In 1954 wordt onder de rubriek 'Bevordering Museumbezoek' verslag gedaan van *actie om meer dan tot nog toe gebeurde de leerlingen van de scholen voor Middelbaar en Voortgezet Hoger Onderwijs aan te wakkeren de museumcollecties te leren kennen*. Het lijkt erop, dat hier voor het eerst de eigen verzameling en niet een bepaalde tentoonstelling voorwerp van onder-aandacht-brengen is. Na enig onderzoek kon een programma worden samengesteld voor het schooljaar 1954-55. Dit programma bevatte rondleiding in serieverband, lezingen en een kleine instructieve tentoonstelling 'Hoe het landschap werd geschilderd': schilderijen, ruimschoots toegelicht door teksten, detailfoto's en compositie-schema's; de industrie vervaardigde er een bijbehorende filmstrip bij.

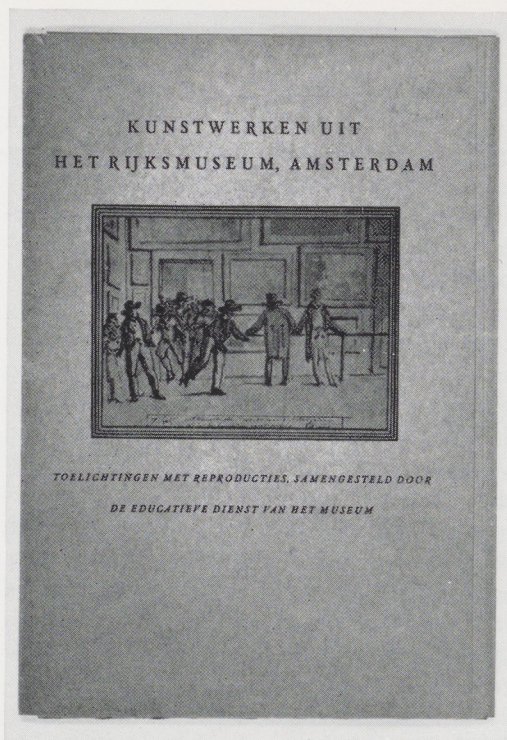
De verdere begeleiding bestond uit lezingen voor docenten. De tentoonstelling zal tot 1956 door

Nederland reizen. Merkwaardig is het dan te lezen dat in dat jaar het aantal rondleidingen van de Rondleidingsdienst terugloopt, wat ten dele verklaard wordt uit *de omstandigheid dat een uitvoerige, verklarende gids en duidelijke en toelichtende teksten de behoefte aan rondleidingen minder sterk deed gevoelen.*

In 1955 sloot de Educatieve Dienst met een tentoonstelling 'Kunst en kunstnijverheid tussen 1625 en 1650' aan bij de 'Gysbrecht', de toneelvoorstelling die zoveel jongeren onder zijn toeschouwers telde. Aan de bezoekers van die tentoonstelling werd een inleiding van vier bladzijden uitgereikt. 'Het kabinetstuk in de Hollandse schilderkunst van de Zeventiende Eeuw' was een tentoonstelling van werken van Gerard Dou, met sterk vergrote detailfoto's over de techniek van deze schilder als instructie-materiaal; 'Techniek en schoonheid van de aquarel' was een andere instructieve tentoonstelling. Het Hoofd van de Dienst heeft 36 rondleidingen gegeven in het museum, maar de meeste aandacht blijkt toch te vallen op bijzondere manifestaties, naast, of los van de eigen verzameling.

Het jaarverslag van 1956 constateert dat het resultaat van dit programma-aanbod niet daverend was: *De belangstelling voor de series rondleidingen, zoals deze waren aangekondigd in het programma van de afdeling voor het schooljaar 1955-56, liet te wensen over. In verband hiermee werd aan de vergadering van rectoren en directeuren der samenwerkende scholen voor V.H.M.O. te Amsterdam verzocht enkele leden aan te wijzen, die de Educatieve Dienst van advies zou willen dienen inzake de contacten van deze afdeling met de scholen.* Er komt een Commissie van Advies.

Er is in het verslagjaar 1957 geen ruimte voor instructieve tentoonstellingen. *Wel heeft de Educatieve Dienst meegewerkt aan de voorlichting van scholieren op de tentoonstelling Michiel de Ruyter. Een tekst van ongeveer 10 minuten lengte werd opgenomen op de bandrecorder en heeft veelvuldig dienst gedaan als inleiding bij het groepsbezoek van scholieren. Dit was het eerste experiment van deze aard (in dit museum) en het mag in elk opzicht als geslaagd worden beschouwd. Het onpersoonlijke element in de mechanische weergave van het gesproken woord bleek geen*

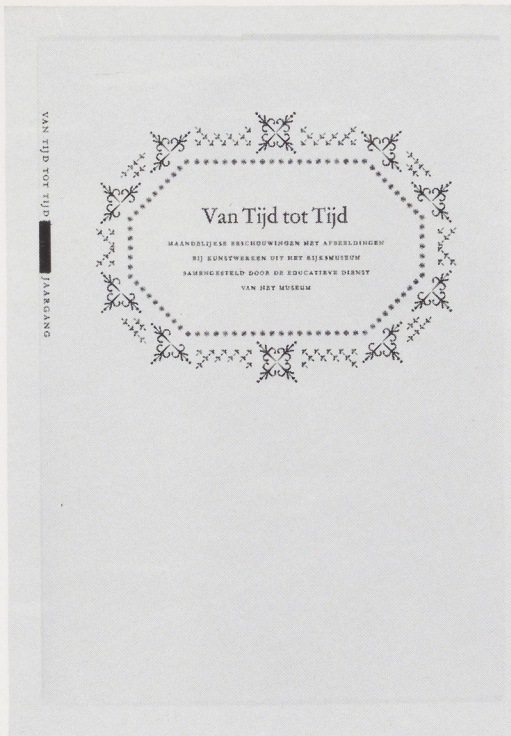

Afb. 1. 'Kunstwerken uit het Rijksmuseum Amsterdam', omslagmapje, 1958.

ongunstige invloed uit te oefenen op de belangstelling, integendeel, er werd met volle aandacht geluisterd. De bandrecorder is ongetwijfeld een bruikbaar middel ter voorlichting bij veelvuldig bezoek van groepen, die te groot zijn voor een persoonlijke rondleiding. Dit is een filosofie waar ik in een van de volgende paragrafen graag op terugkom.

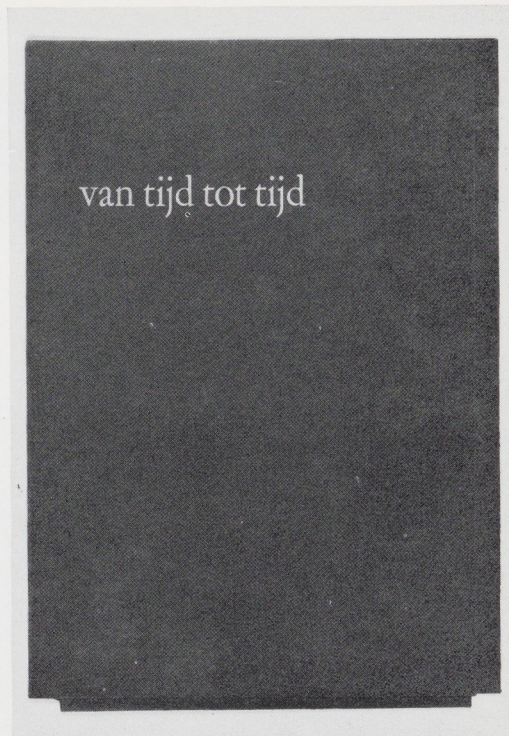
Door wat dan de ambtenaar van de Educatieve Dienst heet, wordt gepoogd het persoonlijk contact met individuele leerlingen van het Middelbaar Onderwijs te leggen door middel van prijsvragen en prentbriefkaartacties: het resultaat van de bijzonder originele stuur-een-kaart-van-een-kunstwerk-uit-je-vakantieoord actie bleef beneden de geringste verwachtingen.

Men zoekt het contact met de leerling, als individu of als groep, via geregeld contact met de leerkrachten. In november 1957 verschijnt er een

Afb. 2. 'Van Tijd tot Tijd', omslagmapje, 1962.

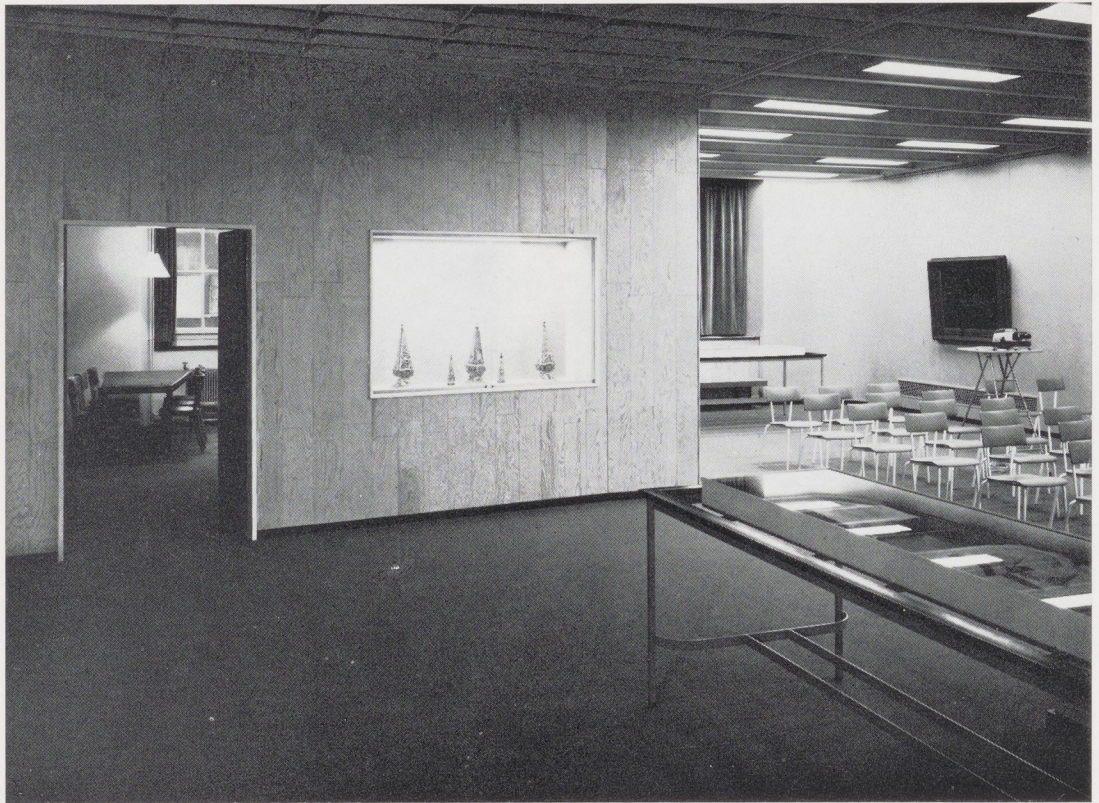
Mededelingenblad van de Educatieve Dienst met het doel die leerkrachten *op de hoogte te kunnen stellen van de activiteiten, niet slechts van de betreffende Dienst, maar eveneens van het museum als geheel.* In die mededelingen wordt de aandacht gevestigd op één kunstwerk uit het Rijksmuseum. Er wordt beloofd, dat men zal *komen tot een maandelijkse uitgave van een dergelijke toelichting van een reproductie in zwart-wit, zodat de scholieren een kunsthistorisch mapje over het Rijksmuseum kunnen aanleggen.* Dat zou dan eerst nog 'Kunstwerken uit het Rijksmuseum' heten, later 'Van Tijd tot Tijd' worden, een uitgebreide vorm van de aanvankelijke reeks toelichtingen, en twaalf jaargangen beleven. Het tijdschrift heeft inmiddels de scene verlaten om plaats te maken voor 'Kunstrip', maar daarover verderop in dit nummer (afb. 1, 2, 3).

Afb. 3. 'Van Tijd tot Tijd', omslagmapje, 1965.

In 1958 wordt het duidelijk dat de Educatieve Dienst meer algemene bekendheid verkrijgt. Dat wordt afgemeten aan de vele verzoeken die van onderwijsinstellingen binnenkomen om advies of bemiddeling bij museumbezoek. Er kan een groot aantal scholen van v.h.m.o. genoemd worden, waarvoor rondleidingen werden gehouden, door de educatieve ambtenaar en door losse krachten. De toelichtingstechniek blijkt ook vaak een inleiding op papier te zijn, gestencild en soms vier pagina's groot.

Onder nieuwe directie wordt in 1959 een begin gemaakt met de inrichting van de nieuwe ruimten voor expositie en lezingen voor de Educatieve Dienst (afb. 4). Over die nieuwe zalen wordt voorlopig gerapporteerd: *Deze ruimte zal gelegenheid bieden tot het houden van instructieve tentoonstellingen en van lezingen met lichtbeelden. De accommodatie zal*

Afb. 4. Gespreksruimte, lezing- en projectieaal van de Educatieve Dienst.

zodanig zijn, dat een levendige afwisseling in de opstelling van kunstwerken mogelijk is en dat zonder bezwaar een zestigtal toehoorders de lezingen kan volgen. Ten behoeve van docenten en leerlingen zal in een afzonderlijk lokaal binnen deze ruimte een handbibliotheek worden ingericht. De toegang tot de ruimte is via de dienstingang Jan Luykenstraat 1, zodat het museumpubliek geen enkele hinder kan ondervinden. Er wordt ook een studieruimte opgenomen waar scholieren hun opstellen of werkstukken kunnen voorbereiden en zich prepareren op museumbezoek.

Vastgesteld kan worden, dat vele activiteiten gericht op het onderwijs, stuk liepen op factoren die het museum buiten zijn muren, buiten zijn grenzen vond liggen. Als er dan in dit jaarverslag staat, dat opnieuw bleek, dat vele leraren bij het V.H.M.O. er de voorkeur aan geven zelf hun

klassen rond te leiden, dan lijkt deze dienstverlening – lokaliteit, bibliotheek e.d. – die nu op deze wijze geïntroduceerd wordt, te getuigen van werkelijkheidszin. De Educatieve Dienst gaat zich toeleggen op het aandragen van het nodige materiaal en tot het behulpzaam zijn bij groepsbezoek.

De ambtenaar van de Dienst voegt nog een persoonlijke ervaring toe, op het stuk van kunstgeschiedenis en onderwijs. Hij constateert daar een gemis aan enige scholing op dit terrein, zodat hij adviseert, het onderwijs in kunstgeschiedenis zeer elementair te doen zijn. Verder ontdekte hij een grote behoefte aan leermiddelen, d.w.z. aan een ruime keuze van lichtbeelden en reproducties van goede kwaliteit. Tenslotte pleit hij er voor zulk onderwijs lessen-in-kunstbeschuwing te laten zijn, daar die vaak meer boeiden dan lessen-in-kunstgeschiedenis. Behartenswaardige opmer-

kingen waar de huidige Educatieve Dienst goede nota van heeft genomen.

Naast vele rondleidingen en lezingen binnen en buiten het museum, is in 1960 de toelichting bij de tentoonstelling '5000 jaar kunst uit Egypte' een belangrijk item. Wat dan nog – en weer – een proef heet, namelijk vertoning van een serie kleurendia's met op de band opgenomen inleidende tekst, blijkt een volledig succes. De voorstellingen werden gegeven in een ruimte die in de Historische Afdeling was vrij gemaakt.

Ruim 1 100 voorstellingen trokken 75 000 bezoekers, d.i. 70 bezoekers per voorstelling. De tentoonstelling werd door 1695 52 personen bezocht, hetgeen betekent, dat aan tenminste 45% van het tentoonstellingsbezoek op deze wijze informatie over de tentoonstelling kon worden geboden.

In het jaarverslag van 1961 – dat heel tekenend begint met 'Personeel' –, het jaar dat de vierde jaargang van 'Van Tijd tot Tijd' beleeft, wordt melding gemaakt van *twee voorbeschouwingen met diapositieven ten behoeve van het publiek*, nl. voor de tentoonstellingen 'Kunst uit Zwedens gouden eeuw' en 'Meesters van het brons der Italiaanse Renaissance'. In het 'zaaltje' van de Educatieve Dienst worden nu geregeld groepen scholieren ontvangen, die er een inleiding met lichtbeelden krijgen, persoonlijk toegelicht door twee los-vaste assistenten van de Dienst.

In 1962 wordt er een begin gemaakt met de uitgave van de serie R.M. 300, een serie kleinbeeldia's in kleur – 300 stuks ten behoeve van het onderwijs. De serie zal in 10 afleveringen van 30 stuks verschijnen. De uitgave betekent een uitbouw van de ontboezeming van de ambtenaar van de Dienst, hierboven vermeld. *Van verschillende zijden zo zegt het verslag bereikte ons de vraag om een uitvoerige toelichting bij deze kleurendia's. Maar het is ons vooralsnog niet mogelijk aan dit verlangen te voldoen . . .* Een punt dat nog steeds op het programma van de Dienst staat.

Het is zinvol ditmaal de bezoekcijfers eens aan het begin van het jaarverslag te vermelden. Het is de in de inleiding aan de educatieve dienst gewijde bulletin al geciteerde uitspraak uit het jaarverslag van 1963 en daar vermeld als bewijs van een gewijzigde

mentaliteit. In dat jaar worden een aantal in vorige jaren geëntameerde projecten blijvend voortgezet. Er wordt weer een op de band opgenomen en met lichtbeelden geïllustreerd verhaal gemaakt bij 'de tocht naar Nova Zembla', een deel uit de verzameling van de afd. Nederlandsche Geschiedenis. Het is het eerste project van dien aard bij een deel van de eigen verzameling van het museum. De serie R.M. 300 wordt voortgezet, 'Van Tijd tot Tijd' gaat met hetzelfde aantal – ongeveer 700 – abonnees door naar de vijfde jaargang.

In 1964 maakt de Educatieve Dienst een tentoonstelling van Charles Rochussen, die eerst te Alkmaar en daarna een maand in de tentoonstellingsruimte van de Educatieve Dienst wordt gehouden. Ondanks een aan alle scholen toegezonden circulaire is de belangstelling van de scholieren te verwaarlozen.

Een deel van de werkzaamheden bestaat dan uit adviezen aan instituten, binnen- en buitenlandse museumcollega's in het algemeen en die van zusterdiensten in het bijzonder. Een onderzoek naar de motivering van museumbezoek door een Frans sociaal-wetenschappelijk onderzoek-instituut vindt in het Rijksmuseum plaats onder toezicht van de Educatieve Dienst.

In 1965 wordt er weer veel groepsbezoek door de afdeling opgevangen. Een bijzondere manier van begeleiding van een groep vormde de proef waarbij een 'life'-lezing op de band werd vastgelegd die naderhand ter discussie werd afgedraaid. Bij vooraf aangemeld groepsbezoek werd de David Röellzaal wel een enkele keer ingeschakeld voor vertoning van films over Rembrandt en Frans Hals. Ook werd daar een op de band opgenomen inleiding met lichtbeelden vertoond voor groepen die wel een rondleiding aanvroegen, maar die niet konden krijgen omdat er geen rondleider van de Rondleidingsdienst beschikking was. Hier moeten ook de Rembrandt- en de Rubens-tochten vermeld worden, die sinds 1962 een aantal malen gehouden zijn. Als prijs van een opstelwedstrijd voor Middelbare scholieren, zowel in Nederland als in België, werden enige keren tochten naar Rembrandt-memorialen in Nederland georganiseerd voor de Belgische prijs-

winnaars met klasgenoten en leraren en, soms gelijktijdig, soms om het jaar, Rubenstochten naar Antwerpen voor de Nederlandse opstel-prijswinnaars. In 1966 treedt er commandowisseling op bij de Educatieve Dienst. Schrijver dezes viel de eer te beurt om in het spoor te kunnen treden van de oprichter en organisator van die Dienst, de initiatiefnemer van vrijwel alles wat er in dit educatieve veld te bedenken viel. De eerste jaren na 1966 – zo valt in de jaarverslagen te lezen – worden de activiteiten, door de heer Meijer begonnen, dan ook voortgezet en zo mogelijk wordt er enige uitbreiding in kwantitatieve zin aan gegeven.

Als we dit overzicht van 18 jaar Educatieve Dienst in het Rijksmuseum samenvattend overzien, dan blijkt, dat veel activiteiten een experimenteel karakter droegen. Ze hadden ook vaak een eenmalige uitwerking, hadden naar het voorkomt, vooral ten doel bekendheid te geven aan het bestaan van de Dienst. Dat werk had dan veel eer de verzorging van de Public Relations ten doel. Dat lijkt een zeer goed resultaat gehad te hebben. Dat PR bovendien eigenlijk nooit tot het wezenlijke arbeidsterrein van een educatieve dienst behoort, vindt zijn uitdrukking in de benoeming van een 'voorlichtingsambtenaar' in het Rijksmuseum, eind 1969. De Educatieve Dienst werd evenwel ingesteld ten behoeve van het Middelbaar Onderwijs.

Dat is kennelijk het gevolg van de werkzaamheden van de Commissie ter bevordering van het museumbezoek, die in 1950 door de Minister van o.k. & w. werd ingesteld. De opdracht van de commissie was *de bestudering van het vraagstuk hoe bredere kringen van het Nederlandse volk tot de musea kunnen worden gebracht*. De Commissie brengt daarover rapport uit dat besluit met 75 conclusies. Van de 25 conclusies onder 'B. Jeugd' komt alleen in de eerste de lagere school ter sprake; verder gaat het telkens om ULO, v.H.M.O. e.d. In conclusie 16 wordt o.m. gesteld. *Zolang en voor zover de opleiding van de leerkrachten hierop niet is ingesteld zal het over het algemeen niet gewenst zijn de lagere schoolbevolking rond te leiden in kunstverzamelingen*. Als dan conclusie 66 stelt *Overweging verdient de aan-*

stelling – voor één museum of voor een groep musea – van een paedagogisch adviseur, die zowel aan de rondleiders leiding geeft als hulp biedt bij het samenstellen van instructieve tentoonstellingen of andere uitzendingen van museumvoorwerpen naar scholen of anderszins, dan ligt hierin de oprichting van de educatieve dienst besloten met als terrein van bemoeienis in de eerste plaats het voortgezet onderwijs.

Er werd daarom service verleend in het kader van het school-curriculum. Dat geschiedde enerzijds binnen het museum, door dáár faciliteiten ter beschikking te stellen van klas en leerling. Faciliteiten waar de school behoefte aan leek te hebben en waarvan het museum, de Educatieve Dienst, vermoedde dat de school niet over het noodzakelijke materiaal en de gewenste *know-how* beschikte (maar men herleze de uitspraak uit het jaarverslag van 1959 op blz. 108). Anderzijds werd buiten het museum, in en naar de school toe, allerlei medewerking en advies aangeboden. Het activiteitenpakket was in de eerste plaats gericht op een groeps-publiek – de schoolbevolking –, de individuele leerling kreeg eerst in tweede instantie aandacht. Langzamerhand ontstaat naast dit uitsluitend op de middelbare school-gericht-zijn een aantal activiteiten, bedoeld voor een ruimer publiek, voor de 'algemene', de 'gemiddelde' bezoeker – wie dat dan ook moge zijn. De aandacht van de Educatieve Dienst lijkt dan gelijkelijk verdeeld te worden over zowel groeps- als individueel bezoek.

Dit verleggen van het accent van collectief bezoek naar de individuele bezoeker zet zich voort in de opvatting van de huidige Educatieve Dienst. In de volgende paragrafen zal de motivering gegeven worden voor die gerichtheid op de eenling en zal er worden uiteengezet hoe daaraan vorm wordt gegeven. Het huidige team van de Educatieve Dienst heeft nu een hoeveelheid ervaring opgedaan met de typische kenmerken van educatief bezig-zijn in dit Rijksmuseum. Op de zoveel bredere, ruimere mogelijkheden van dit museum konden eerder opgedane ervaringen, andere standpunten en nieuwe inzichten worden geënt.

1970 is dan het jaar dat er een nieuw operationeel

programma gelanceerd kan worden. Dat klinkt meer revolutionair dan het in feite is: veel van wat voorgangers ooit zijn begonnen, van wat collega's op voortreffelijke wijze in andere museums doen en elementen van eigen activiteiten in de afgelopen 15 jaar in drie kleinere museums, komen terug in het werk van de huidige Educatieve Dienst. Wat er anders in is, is het gevolg van een, naar wij hopen, goed verstaan van de eisen van eigen tijd.

DE ZORG VOOR DE INDIVIDUELE BEZOEKER

Traditiegetrouw zou de individuele bezoeker die bezoeker zijn, die het museum binnen gaat uit eigen interesse, of althans uit meer interesse dan het groepsbezoek of het schoolbezoek waarvan men wel zegt dat het gedwongen bezoek is en dus waardeloos. Daar de echte, eigen interesse gezien wordt als gevolg van een al min of meer aanwezig op-de-hoogte-zijn, behoeft in deze opvatting de individuele bezoeker zo hij er niet om vraagt, niet geïnformeerd te worden. Bovendien kan hij toch de catalogus kopen! Hoewel er aangetoond is, dat de groep museumbezoekers ook vandaag-de-dag nog gevormd wordt door leden van hogere sociale strata uit de bevolking, lijdt het toch geen twijfel, dat er, sinds de vorige eeuw, een zekere democratisering in deze groep is opgetreden. Het museum, een educatieve dienst, kan niet meer tegenover publiek volharden in een houding, die als een negentiende-eeuws relict gekenschetst moet worden.

Een andere oorzaak van de veelvuldige negatie van de individuele bezoeker is de omstandigheid, dat veel publiek-bemoeiings instituten door museums en overheden in het leven zijn geroepen ter bevordering van museumbezoek. En bevordering moet dan inderdaad vaak gezien worden in de getalsmatige betekenis. Een provinciaal museum in Nederland hanteert daarvoor de term 'petjes tellen'. Het is duidelijk dat inspanningen met het oog dáárop meer zoden aan de dijk zetten als ze op groepen zijn gericht. Voor de mens in de groep, in georganiseerd verband, is al veel initiatief ontplooid. Aardig is in dit verband de anekdote van de man die, nadat hij alle bezienswaar-

digheden van zijn stad al had gezien – het slachthuis, de melkfabriek, het waterleidingbedrijf en nadat hij ook nog de bustocht door de oude en de nieuwe stad had gemaakt – op een regenachtige namiddag het museum wilde bezoeken (men vergis zich niet: uit die categorie worden onze bezoekers ook gerecrueteerd en dat zullen niet eens de slechtste zijn). Hij vroeg om een rondleiding, want daar had hij wel van gehoord. Men vroeg of hij de leider van een groep was. Dat was niet zo, hij was maar alleen. Hij kon daarom geen rondleiding krijgen. Hij ging naar buiten, kwam weer binnen en zei: 'Ik ben een groep'. Toen kreeg hij zijn rondleiding. (N.B. de Rondleidingsdienst van het Rijksmuseum leidt 'eenlingen' wél rond).

Men versta mij niet verkeerd: die aandacht voor de groep moet niet opgegeven worden, maar het wordt tijd, dat er zich een kampioen van het individu opwerpt. Het Rijksmuseum werd immers in 1970 – tot en met september – door 64% individuen bezocht, mensen die alleen of in het kleine verband van gezin of vriendenkring kwamen. Het is niet meer dan behoorlijk, dat het museum zich ook, en niet in de laatste plaats bekommert om een zo grote groep van zijn gasten. Want dat zijn onze bezoekers toch, of alleen of in een groep. De bezoekers waarmee de Educatieve Dienst bemoeienis heeft, zijn in een aantal categorieën te verdelen. Een groot deel van de aandacht van de Educatieve Dienst – nu richt zich, als eerste categorie, op de groep museumbezoekers die in de eerste plaats alleen – maar ook wel in groepsverband – al in het museum is.

De tweede categorie roept de hulp van de Educatieve Dienst in ter voorbereiding van een museumbezoek in een zeer nabije toekomst. Deze categorie toekomstige museumbezoekers wordt ook wel weer gevormd door individuele bezoekers, maar meer nog door bezoekers in (school-) groepsverband.

De derde categorie wordt voornamelijk door enkelingen gevormd, die voor zichzelf, maar ook wel weer ten behoeve van een groep – een klas b.v. – informatie wensen over de verzameling van het Rijksmuseum, de daar gehouden tentoonstellingen, over de instelling zelf, de geschiedenis

ervan, het gebouw enz. Deze groep geeft niet expliciet te kennen dat een en ander bedoeld is ter voorbereiding van een bezoek, maar het spreekt vanzelf, dat er van de wijze van beantwoorden van zulke vragen een bezoek-wervende werking kan uitgaan: hier ligt educatief werk en Public Relations in elkaars verlengde.

De vierde categorie wenst informatie over kunst en geschiedenis in het algemeen, in geen direct verband met het Rijksmuseum.

Voor elk van deze categorieën wordt gepoogd een adequate behandeling te realiseren.

Daarnaast zijn er nog de categorieën bezoekers van de Amsterdamse scholen, die onder auspiciën van de Schoolkunstcommissie het museum bezoeken.

De Schoolkunstcommissie heeft de kunstjijlessen gedelegeerd aan haar sub-commissie de Museum-commissie. In beide commissies is het Rijksmuseum vertegenwoordigd door het hoofd van de Educatieve Dienst.

Al 20 jaar lang wordt er uitstekend werk verricht voor de Amsterdamse scholen. Leerlingen van zowel openbaar als bijzonder basis- en voortgezet onderwijs worden vertrouwd gemaakt met Amsterdamse museums d.m.v. rondleidingen. Van de 310 scholen voor gewoon lager onderwijs volgen er 230 de cursus, met 300 klassen met in totaal gezamenlijk 8 700 leerlingen; van de 101 scholen voor voortgezet onderwijs volgen er 40 de lessen, met 100 klassen wat neerkomt op 3 000 leerlingen. De leerlingen brengen per jaar gemiddeld 9 bezoeken aan Rijksmuseum, Stedelijk Museum, Tropenmuseum en Allard Pierson Museum. De docenten – er werken er momenteel 26 – zijn voornamelijk ook zelf werkzaam als beeldend kunstenaar.

Deze bezoekersgroepen, alsmede de 'clubs' en 'cursussen' vallen buiten de hiervoor genoemde categorieën; er zal in afzonderlijke hoofdstukken aandacht aan worden besteed.

Omdat de verschillende activiteiten voor zowel de ene categorie als voor de andere ten uitvoer worden gelegd, zal een categorie-gewijze behandeling ervan hier niet strikt doorgevoerd kunnen worden.

DOELSTELLING

Ten opzichte van de individuele museumbezoeker stelt de Educatieve Dienst zich ten doel het contact te verzorgen tussen hem of haar en de in het museum geëxposeerde voorwerpen. Contact wordt hier in meer dan alleen in de puur technische zin opgevat. Zulk contact kan een ieder zich verschaffen door de entreeprijs te betalen (in dit eenvoudig neergeschreven zinnetje zitten overigens nog al wat haken en ogen verborgen). De ervaring heeft echter geleerd, dat bezoekers er niet tevreden mee zijn voor een bepaald bedrag 'fysiek' toegelaten te worden tot verzameling of tentoonstelling. Zij willen dat hun ook de mogelijkheid geboden wordt om toegang te krijgen tot wat die verzameling of tentoonstelling wezenlijk te bieden heeft. Een dergelijk contact ligt op psychologisch niveau, waarbij de filosofische vraag gesteld kan worden of het ooit mogelijk is dat 'de ander' wezenlijk tot 'kunst' gebracht kan worden door tussenkomst van derden. Het uiteindelijk ja-zeggen is in elk geval een puur persoonlijke aangelegenheid, waarheen die ander hoogstens door een tussenpersoon, een middelaar, begeleid kan worden.

Daarom stelt de Educatieve Dienst van het Rijksmuseum zich tot taak het kijken te begeleiden van mensen die een (eventueel slechts eenmalig) bezoek (van één of enkele uren) aan het museum brengen. Wij zien dit als mogelijkheid dat eerder genoemde contact te verkrijgen met wat het museum laat zien. Daarom fungeert het museum wèl als een instituut waar de mens bij voortduring aan zijn opvoeding bezig kan zijn en die kan ondergaan. Steeds meer wordt de opvatting geaccepteerd, dat de mens gedurende zijn hele leven wordt opgevoed en zichzelf moet vormen. Tevens wordt met de term *education permanente* aangeduid dat er een samenhang moet bestaan tussen de vorming die men meekrijgt in het gezin, op school, in het bedrijf, in de centra voor volwassenen, waaronder wij nu graag het museum rekenen.

Daarbij doet zich het probleem voor dat we 'de' museumbezoeker eigenlijk niet kennen. We weten

dat hij in 1969 met nog 7 656 000 anderen de 418 museums en oudheidkamers in Nederland bezocht. Slechts ten aanzien van een enkel museum, op een speciale dag, of voor een speciale tentoonstelling en van Musement, is iets meer bekend van 'de' bezoeker. Wat er toch voor die museumbezoeker wordt gedaan, geschiedt op basis van een voor-wetenschappelijke notie. Voor zover er wel wetenschappelijk verzameld feitenmateriaal bestaat kan men zich afvragen of er wel wat mee gedaan wordt.

De museumbezoeker moet dan voorlopig maar de man of de vrouw zijn, die entree betaald heeft – of gratis toegang kreeg – en het museum in wil. Wat er in het Rijksmuseum – en in welk museum gebeurt dat niet zo – voor hem gedaan wordt, gebeurt op *Fingerspitzengefühl*. Dat is een gevaarlijk *Leitmotiv*, we weten het. We zijn nog maar net begonnen met de realisatie van onze plannen, met de uitwerking van onze ideeën. Aan evaluatie zijn we nog niet toe. We beloven de lezer echter hierbij plechtig, dat in een nabije toekomst, ook in dit Bulletin, verslag gedaan zal worden van de resultaten, van de uitwerking van het gehele programma, dat op deze en de volgende bladzijden ontvouwd zal worden.

BEZOEKEENHEDEN

Zeker in een groot gebouw als het Rijksmuseum, met ook nog zo'n overweldigende verzameling, moet een bezoeker zich wel verloren wanen. Voor hem zijn daarom bezoek-eenheden samengesteld. Bezoek-eenheden hebben betrekking op beperkte, maar afgeronde gedeelten van de verzameling. Het gaat hierbij steeds om objecten in vaste opstelling, die dus voor het publiek min of meer permanent, en op vrijwel steeds dezelfde plaats te zien zijn.

Een bezoekenheid biedt de bezoeker de mogelijkheid één bepaald onderdeel van de verzameling te bezoeken, andere onderdelen daarbij bewust negerend. Het zou een tentoonstelling in de vaste opstelling genoemd kunnen worden. Zonder dat er een enkel stuk behoeft verplaatst te worden kan de bezoeker een thema worden

getoond, dat uit de veelheid van het totaal geëxposeerde wordt gelicht en waarop hij zich dan kan concentreren.

Want het is de taak van de Educatieve Dienst om bezoekers niet slaafs de nu eenmaal aanwezige verzameling, opgesteld volgens andere dan educatieve normen – wat deze dan ook mogen zijn – aan te bieden volgens het voor de hand liggende zalen-patroon en op grond van traditionele wensen van bezoekers die geen andere mogelijkheden kennen. Museum en Educatieve Dienst behoren ook en zeker op het stuk van bezoek-gebruiken creatief te zijn. Men dient echter niet de ogen te sluiten voor die bezoekers, die een eenmalig bezoek brengen aan het museum: binnen- en buitenlandse bezoekers die – en dat is niet zo verachtelijk als in sommige kringen wordt gevonden – Amsterdam doen. Informatie ook over de *have-to's*, de *high-lights* mag zulke bezoekers niet onthouden worden vanuit het hoogmoedige standpunt van de fijnproever-die-wel-beter-weet. Een mogelijkheid nu om het museum anders te bezoeken, selectiever, bieden deze bezoek-eenheden, een bezoeketechniek, die begeleid zou kunnen worden met een reclame-actie onder de titel: 'Kom naar het Rijksmuseum en zie niet alles' of: 'Zie minder beter'.

In de opstelling van het Rijksmuseum zijn een aantal van deze alternatieve bezoek-mogelijkheden gerealiseerd. Reeds worden gepresenteerd *De Hollandse Schilderkunst uit de XVIIe eeuw*, inderdaad een veel gevraagd onderwerp, en *En het geschiedde in die dagen . . . .*, het kerstgebeuren in de beeldende kunst, voor zover gepresenteerd in de verzameling van het Rijksmuseum, een onderwerp dat rondom de kerstdagen vertoond wordt. In productie zijn momenteel *Rembrandt, De Gouden Eeuw en De XVIIIe Eeuw*. De beide laatste onderwerpen omvatten niet alleen schilderijen, maar het gehele culturele patroon van de periode – waarbij ook niet-visuele zaken – wordt er in aan de orde gesteld. Wel alleen schilderkunst zal behandeld worden in *Het Nederlands Impressionisme, moderne Kunst in het Rijks*. Op het programma staan verder de vervaardiging van

bezoek-eenheden als *Delft, Portretten (Who was who in the Rijksmuseum)*, *Glas*. Het opstellen van een meer-jaren plan was wel nodig!

De bezoek-eenheden bestaan uit een aantal elkaar opvolgende onderdelen – te horen, te zien, te lezen – waarin telkens een bepaalde hoeveelheid informatie is opgenomen. Er is een vaste volgorde en elk onderdeel bevat meer en verdergaande informatie. Nu komt het wel in meer museums voor, dat er over één onderwerp verschillende publicaties bestaan: er is een wetenschappelijke catalogus, een tentoonstellings-catalogus, artikelen in het museum-blad en een min of meer populair geschriftje voor een groter publiek bedoeld. De ene publikatie is wat 'moeilijker' dan de andere, wat meer of minder wetenschappelijk. Dergelijke publicaties zijn evenwel meestal onafhankelijk van elkaar geschreven, ze staan in geen andere betrekking tot elkaar dan dat ze over het zelfde onderwerp gaan.

De publicaties in en om een bezoek-eenheid zijn op elkaar afgestemd, er bestaat een fundamentele integratie. Ze zijn door een nauw met elkaar samenwerkend en contact houdend team geconcipieerd. Elk volgend onderdeel bevat de tekst van het voorafgaande onderdeel, maar krijgt er uitbreiding van informatie bij. Het specifieke van de techniek van de bezoek-eenheden is de escalatie van informatie.

De presentatie van de bezoek-eenheden in het museum is zodanig, dat er door zowel de individuele bezoeker als door groepsbezoek aan kan worden deelgenomen.

Bezoekers zijn vanzelfsprekend vrij in de keuze van de volgorde of in het negeren van een volgende of vorige informatiebron. Elk onderdeel staat n.l. op zichzelf en kan zelfstandig 'genoten' worden.

Aan de basis van de trap staat het *klankbeeld*, een vertoning van lichtbeelden met daarbij een op de band opgenomen tekst.

Erop volgt, zo nodig en zo mogelijk, een wandelroute langs de voorwerpen e.d. in het klankbeeld gegeven, waarbij de wandelaar een 'Kijkwijzer' (afb. 5) ter hand wordt gesteld. De *Rijkskijker*, een iets uitgebreidere, meer kunsthistorische mono-

grafie over het zelfde onderwerp, geeft de bezoeker, die niet direct de handboeken in de bibliotheek wil gaan raadplegen, een afrondende, afsluitende informatie. Daarop volgt dan inderdaad de wetenschappelijke catalogus en de kunsthistorische bibliotheek, maar dat valt buiten het directe werkterrein van de Educatieve Dienst.

Ter voorbereiding van een bezoek worden *inleidingspakketten* verstrekt, bestaande uit een *dia-serie met toelichtend tekstboekje, informatiebladen, reproducties, reproductievelen- en -pakketten*. Deze inleidingspakketten zijn hoofdzakelijk bedoeld voor groepsbezoek – en dat betekent dan voornamelijk schoolbezoek – maar ze worden op verzoek ook ter beschikking gesteld van de individuele bezoeker.

Over elk van deze onderdelen volgt hieronder een toelichting.

KLANKBEELD

Een klankbeeld is een nauw samengaan van beeld, tekst en geluid, waarin het onderwerp van een bezoek-eenheid voor het eerst en zeer elementair aan de orde wordt gesteld. Het is het best te vergelijken met de documentaire film.

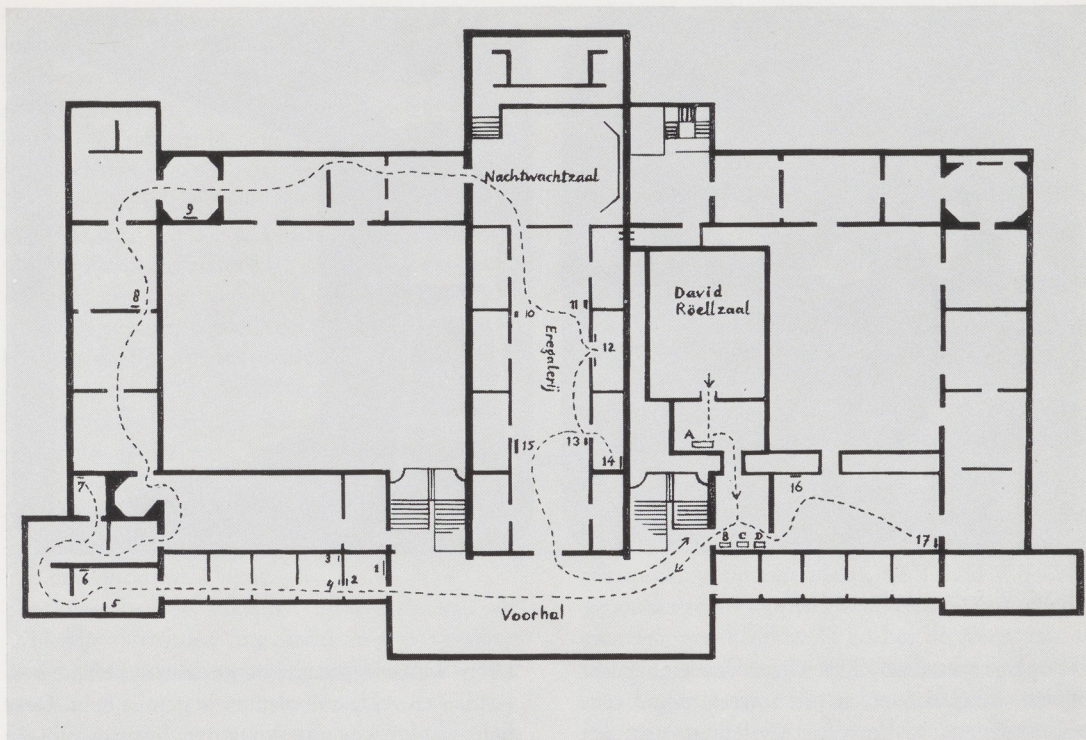
Er worden dia-positieven bij vertoond, voor een groot deel in detail. Een begeleidende tekst is op de band opgenomen. Ander geluid, muziek voornamelijk, zorgt voor een ondersteuning van de sfeer van het getoonde. Het geheel bereidt voor op de wandeling, die men in het kader van de bezoek-eenheid gaat maken.

De klankbeelden worden vertoond in de aula, de gehoorzaal van het Rijksmuseum, de David Röellzaal, genoemd naar de hoofddirecteur onder wiens directoraat de bebouwing van de westelijke binnenplaats – waarbij ook deze fraaie zaal – tot stand kwam.

Als men in de David Röellzaal een voorstelling heeft bijgewoond kan men beginnen aan het bezoek dat d.m.v. het klankbeeld werd voorbereid.

Dat bezoek wordt gestuurd d.m.v. een 'Kijkwijzer'.

Over het klankbeeld wordt in een afzonderlijke

Afb. 5. Kijkwijzer bij het klankbeeld 'En het geschiedde in die dagen'.

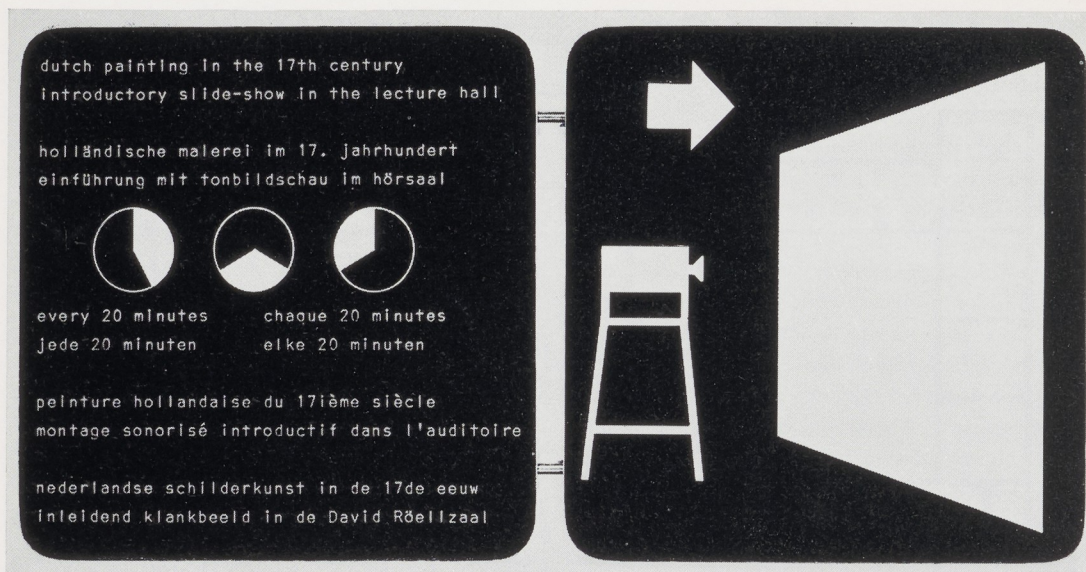
paragraaf en een uitvoerige bespreking gewijd, aan het einde van dit hoofdstuk.

DE 'KIJKWIJZER'

Het tweede deel van de bezoek-eenheid wordt alle bezoekers na afloop van een vertoning van een klankbeeld gratis ter hand gesteld. Het is een plattegrond van de museumafdeling(en), waarover het klankbeeld handelde (afb. 5). Op die plattegrond staat de route aangegeven door de zalen, waar men de objecten met betrekking tot het desbetreffende onderwerp kan vinden. Zonodig is er een detaillering per zaal aangebracht met betrekking tot speciale objecten. Het is niet altijd nodig de route van zo'n wandeling uitvoerig te preciseren. De *Hollandse schilderkunst uit de XVIIe eeuw* b.v. wordt getoond over het geheel van de zalen 201 tot en met 228. In die plattegrond

volstaan we dan met aanwijzingen als Haarlem, Italianisanten e.d. Hier vindt de eerste vermeerdering van informatie plaats: namen van kunstenaars, titels van de getoonde werken, jaartallen enz. van elk object van de bezoek-eenheid.

In het klankbeeld is zulke informatie onder andere ook daarom niet gegeven, om een prikkel over te houden om het eigen kijken te stimuleren. Deze routebeschrijvingen vormen de tentoonstelling in de vaste opstelling. Op deze wijze worden de objecten uit het totaal van het geëxposeerde gelicht. Het hier en daar wel toegepaste systeem om b.v. schilderijen te markeren met nummers of gekleurde stripjes naast de lijst kan hier niet worden toegepast, omdat een bepaald werk in meer dan één bezoek-eenheid voor kan komen; drie of vier verschillende aanduidingen werken verwarrend en bovendien is het expositie-technisch niet acceptabel.

Afb. 6. Pictogram: projectiezaal.

De oplage van deze 'Kijkwijzers' moet beperkt blijven, aangezien er, zo men weet, nogal eens veranderingen in de vaste opstelling van een museumverzameling optreden.

Een enkele afbeelding er op maakt het drukwerkje wellicht de moeite van bewaren waard. Het formaat is erop afgestemd, dat het in de volgende trap, de Rijkskijker, kan worden opgenomen. Daarin vormt dan die 'Kijkwijzer' als losbladig katern een vast onderdeel.

Een 'Kijkwijzer' kan men goed vergelijken met de drie of vier wandelingen die men wel uitgezet vindt in verschillende bossen of landgoederen. De door verschillend gekleurde pijlen aangegeven routes hebben verschillende lengtes. De verschillende wandelingen in hetzelfde park bieden de wandelaar die over meer of minder tijd beschikt, over grotere of kleinere interesse, de mogelijkheid een beperkt maar afgerond geheel wat intenser te bekijken dan er gebeurt wanneer hijzelf, het bos niet kennend, daarin dwalen gaat. Maar, het moet gezegd, in dwalen schuilt iets charmants, men kan dan geweldige ontdekkingen doen. Alleen, je moet er wel de tijd voor hebben en niets is zo teleurstellend om, thuisgekomen, van anderen te

horen welke imposante vergezichten, lieflijke bospaadjes en zeldzame planten je gemist hebt. Deze hele, wat lyrische uitwijding over boswandelingen is zonder meer toepasselijk op het museum.

DE 'RIJKSKIJKER'

Voor wie deze feiten, verstrekt in 'klankbeeld' en 'Kijkwijzer', nog niet genoeg zijn, is de 'Rijkskijker' gemaakt. Het is de derde trap van de informatie-verstrekking binnen een bezoek-eenheid. Deze boekjes worden niet gratis ter beschikking gesteld, maar de bezoeker kan ze kopen. Ze zijn te verkrijgen bij de reproductie-verkoop in de voorhal, maar het zou ideaal zijn als ze, op zijn minst in de foyer bij de aula, uit automaten te koop zouden zijn.

In het monografietje is de klankbeeld-tekst integraal opgenomen, benevens alle informatie die voorkomt op de routebeschrijving van de 'Kijkwijzer'.

De tekst gaat dieper in op wat het klankbeeld alleen maar aanroert. De klankbeeldtekst wordt strofen-gewijs overgenomen, maar per strofe, per paragraaf, wordt de hoeveelheid informatie uitgebreid.

De meeste kleurendia's van het klankbeeld worden in zwart-wit en in kleur afgedrukt. Het boekje is verder zo ingericht, dat in het omslag meer en andere kleurproducties kunnen worden opgeborgen, die de bezitter van het boekje zich wenst aan te schaffen. Men kan het boekje er zo dik en zo duur mee maken als men zelf wil. Ook de informatiebladen – waarover later – kunnen een plaatsje vinden in het boekje. Dat er ook ruimte is voor een grammofoonplaatje van tekst en muziek is eigenlijk een onderwerp dat eerder thuishoort in het paragraafje over de toekomstplannen.

Het boekje is niet bedoeld – maar er is niets tegen om het toch te doen – om te gebruiken tijdens de rondgang in het museum. Het is daar naar ons gevoel te uitgebreid voor en het is er niet voor geschreven. Het bevat kunsthistorische informatie en het is geschreven door een van de kunsthistorici van de Educatieve Dienst.

Tenslotte kan de zakelijke informatie van de 'Kijkwijzer' worden uitgebreid met uitvoeriger biografieën, met kunstenaarsportretten e.d.

PROJEKTPAKKETTEN

Met het tot nu toe beschreven drietraps informatie-pakket beschikt een bezoeker van het Rijksmuseum over een afgerond stuk feiten-materiaal inzake een bepaald gedeelte van de verzameling; het is bedoeld voor de individuele bezoeker, die al in het museum is. Maar het wordt op verzoek ook toegezonden als materiaal voor een scriptie of een projekt, of als voorbereiding op een bezoek. In dat geval wordt er een uitbreiding aan toegevoegd van voornamelijk het beeld-materiaal. Voor groepsbezoek-in-vorbereiding is er per bezoek-eenheid een *dia-serie* ter leen. Dat kunnen niet de unicum-dia's uit de klankbeelden zijn; het zijn, wel van dezelfde kunstwerken daaruit, diaposities uit industriële series. Er wordt per lichtbeeld een uitvoerige bespreking toegevoegd. Het *dia-tekstboekje* met ± 30 *entries* geeft, anders dan de 'Rijkskijker' die algemene kunsthistorische informatie verschaft, gedetailleerder materiaal, dat eerder kunstbeschouwelijk dan kunsthistorisch is. Bij de toezending van dit materiaal kunnen dan

ook nog *informatiebladen* worden bijgesloten. Hierin is meer informatie over kunstenaars opgenomen, maar ook mededelingen over andere museums waar hetzelfde onderwerp ook te zien is, literatuurlijsten, opgaven van reproducties te koop in het Rijksmuseum en bij andere instellingen.

Speciaal ten behoeve van de scriptie-schrijvers zijn er bovendien eenzijdig bedrukte *reproducties*, *reproductievellen* en *-pakketten* ter beschikking, die ter illustratie in de werkstukken geplakt kunnen worden. Over deze service-verlening wordt wederom in een volgend artikel uitvoeriger bericht.

ZAKEN IN VOORBEREIDING EN PLANNEN DIE WIJ KOESTEREN

Het uitgestrekte gebouw van het Rijksmuseum laat het eigenlijk niet goed toe, dat de informatie-verstrekking op één plaats, de David Röellzaal geconcentreerd wordt. Het tijdsverloop tussen het zien van een klankbeeld en het bereiken van de daarin gepresenteerde objecten moet natuurlijk niet te groot zijn. Het zal noodzakelijk zijn de informatie-verstrekking te decentraliseren. Het gebouw is daar echter niet op ingericht. Slechts in de gehoorzaal van de Educatieve Dienst kan het publiek, althans wat de tentoonstellingen van het Rijksprentenkabinet betreft, ter plaatse worden ingelicht. Voor een enkele andere afdeling wordt gedacht aan vormen van informatie-verstrekking die bij de afdeling-zelf gepresenteerd kan worden; teksten zijn reeds in bewerking.

In de zalen waar de vitrines met costumes in stijl-kamer-opstelling getoond worden lijkt een uitsluitend auditieve informatiebron het meest op zijn plaats. Via een telefoon-ontvanger bij elk van de 9 vitrines geplaatst zou de bezoeker, bij het afnemen van de hoorn een soort tijdsbeeld kunnen horen: naast zakelijke informatie zou er een stukje poëzie, literatuur, muziek en faits-divers ten gehore moeten worden gebracht.

Voor andere verder van de David Röellzaal gelegen afdelingen zou door middel van een gesloten televisie-circuit informatie gedistribueerd kunnen worden: vanuit een centrale ampex-kamer worden daarbij op beeldband vastgelegde klank-

beelden getransporteerd naar de afdelingen. Daar zou dan alleen het beeld worden vertoond op het beeldscherm van een monitor en het geluid gepresenteerd via hoor-schelpen, om de zalen voor dat commentaar-geluid te vrijwaren. Met beide vormen worden proeven genomen. Helemaal toekomstmuziek zal de inschakeling van automatisering zijn. We zien in de toekomst op een aantal plaatsen in het museum zogenoemde 'arti-bars' ontstaan, naar analogie van disco-bars. Bezoekers zouden aan talenpracticumachtige lessenaars, waar beeld- en geluidsprojectie mogelijk is, zelf programma's kunnen kiezen en samenstellen.

De toekomst is al begonnen in de voorhal, met betrekking tot de *Informatiekiosk*. Aangezien de Educatieve Dienst zich in het algemeen bemoeit met de bezoekers voorbij het tourniquet – daarvóór zijn zij in het algemeen de zorg van de voorlichtingsambtenaar – valt die informatiekiosk onder de zorgen van de Educatieve Dienst. De door de informatrice verstrekte informatie heeft gedeeltelijk betrekking op de verzameling, gedeeltelijk moeten er feiten van prozaïscher aard worden meegegeed, zoals tram- en busverbindingen, winkelcentrums, andere culturele instellingen en de plaats van de toiletten.

In produktie is een *floor-guide*, een alfabetische lijst met de etages en de zaalnummers, waar de meest gevraagde onderwerpen e.d. zich bevinden. De lijst zal bij de in informatie uitgereikt worden. Bij de bemoeienissen van deze aard hoort ook de 'Wegwijzer door het Rijksmuseum'. Dit is een gids in vijf talen beschikbaar en al acht jaar in gebruik. De gids werd indertijd door de Educatieve Dienst samengesteld. In het voorjaar van 1971 zal er een herziene uitgave verschijnen: een goedkoop en eenvoudig gebruiksdrukwerkje met plattegronden.

Wederom door de uitgestrektheid van het gebouw is ook decentralisatie van dit soort informatieverstrekking noodzakelijk. In voorbereiding is een net van 'praatpalen', op een twintigtal punten door het gehele gebouw verspreid. Een bezoeker die een telefoon afneemt zal dan onmiddellijk in verbinding staan met 'Informatie', die hem dan op

zijn ter plaatse opkomende vraag het daar nodige antwoord kan geven.

BEZOEKENHEID ALS EDUCATIEVE TENTOONSTELLING

Met deze vorm van bezoek wordt tevens de moeilijkheid opgelost, die zich steeds voordoet bij educatieve tentoonstellingen ten behoeve van het onderwijs. Hoewel er altijd, en terecht, beweerd wordt dat voor de jeugd het beste nog niet goed genoeg is, moeten zulke tentoonstellingen zich behelpen met werk uit depots, met foto's en reproducties. Dat kan ook moeilijk anders: een educatieve tentoonstelling over b.v. het schuttersstuk zal het ongetwijfeld moeten doen zonder de Nachtwacht. Er bestaan nu eenmaal tegengestelde belangen, die gerespecteerd moeten worden. Een vroeger door mij geopperd bezwaar dat een educatieve tentoonstelling slechts heel beperkte jaargangen van een schoolgeneratie òf deze òf die bepaalde informatie verstrekt – door de beperktheid van de materiaalkeuze – onderken ik thans niet meer. Dat bezwaar kwam mede voort uit de wens om museumbezoek in het lesrooster, en educatieve programma's in het schoolprogramma opgenomen te krijgen. Bij de oude, zo veel meer starre en landelijk uniforme onderwijsorganisatie en -situatie vormden plaatselijk verschillende en in tijd beperkte tentoonstellingen een onmogelijkheid om de gewenste integratie van museumbezoek in het onderwijspakket te realiseren. Er werd wel gepoogd die bezwaren te ondervangen door een educatieve tentoonstelling als 'Hoe het landschap werd geschilderd' in meer plaatsen te tonen dan in Amsterdam alleen. Maar de dienstverlening bleef beperkt en was niet algemeen. De reizende tentoonstellingen van de Dienst van 's Rijks Verspreide Kunstvoorwerpen kwamen en komen dichterbij het gewenste ideaal. De situatie is nu veranderd. Er is een grotere diversiteit ontstaan in het vakken-pakket per leerling, per school, per regio, al blijft er nog veel te wensen over. Verschillende educatieve diensten kunnen nu zonder bezwaar verschillend aansluiten bij de verschillende behoeften, die uit de individueel zo verschillende vakken-pakketten voortkomen. Heeft het idee van het *museum als leermiddel* niet goed

post kunnen vatten, het *museum als informatiebron* zal wel vruchtbaar kunnen gaan functioneren. Dit nu zal des te beter kunnen geschieden, als daar niet in de opstelling ingrijpende tijdelijke reorganisaties voor nodig zijn. Bezoek-eenheden bieden die mogelijkheid.

HET KLANKBEELD

Klankbeeld is een term voor een radio-vorm, waarbij door middel van klank een bepaald beeld wordt opgeroepen. Het woord klankbeeld dekt, zoals zal bijken, niet de presentatie-vorm die hier beschreven wordt. In het klankbeeld wordt n.l. bovendien het visuele beeld opgenomen, om een totaal-beeld op te roepen. Het Duits kent wel de afdoende term *Tonbildschau*; het Nederlandse 'diaprogramma', het Engelse 'slide-show' noch het Franse 'montage-sonorisé' dekt het begrip. Zou beeld-klank-beeld een oplossing zijn? Wij houden het voorlopig toch maar op klankbeeld.

Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de techniek van het samenstellen van een klankbeeld. Wat het werkelijk is, is alleen maar te zien en te horen. Bovendien is er nog zo iets als het geheim van de smid.

Wel kan ik hier wat nader ingaan op enige didactische-principes en een aantal mogelijkheden van het klankbeeld.

Het blijkt voor bezoekers van museums vaak bijzonder moeilijk om te weten waar zij nu eigenlijk naar moeten kijken. Een museumafdeling en een tentoonstelling zijn veelal ingericht vanuit een bepaald gezichtspunt, met een zeker doel, ten einde het een of ander aan te tonen, of om de ontwikkeling van een stijl of stroming, of van een kunstenaar, duidelijk te maken.

Kunst spreekt namelijk niet voor zichzelf, al beweert zowat elke spreker over kunst dat, voor hij verder een dik uur aan het woord blijft. En onder de vele en prachtige aforismen van George Braque is er een die zegt: *In de kunst is slechts één ding de moeite waard, namelijk dat wat zich niet laat verklaren*, maar het blijkt toch telkens nodig om er wat over te zeggen, althans daarover iets te openbaren.

Het museum is een massa-medium met voornamelijk visuele zaken als communicatie-middel. Het museum koos steeds het woord om de getoonde visuele zaken van verklaringen te voorzien. Eer dan met woorden doet het klankbeeld dat met beelden in de vorm van het dia-positief. Men komt immers naar het museum om te kijken en dan moet toch niet – traditionele methode – het woord, gelezen of beluisterd, het belangrijkste introductie medium zijn.

Daarom is een hoofdprincipe van het klankbeeld, dat de hoeveelheid tekst beperkt dient te blijven. In *Hollandse schilderkunst uit de XVIIe eeuw*, dat 16 minuten duurt, neemt het tekstgedeelte niet meer dan 7 minuten in beslag; de rest is beeldpresentatie met muziekbegeleiding.

In de tekst wordt voorbereid en aangekondigd wat er gaat komen, waar men op moet letten, en waarom, daarna kijkt men voor zichzelf. Er kan uitmuntend gewezen worden op sprekende en betekenisvolle details. Die kunnen door middel van de fotografie geïsoleerd worden en op verschillende en bijzondere wijze geprojecteerd. Het gefotografeerde detail heeft een grote indringende kracht, zeker als er naast het detail ook nog een tweede beeld met het totaal geprojecteerd kan worden. Een andere 'eigenheid' is dat het klankbeeld een eigen *sequence* heeft, die los kan staan van de presentatie van de kunstvoorwerpen in de museumzalen. Daar immers zijn ze uitgestald volgens een bepaalde gedachtengang, die voor een 'educatief' doel minder goed bruikbaar kan zijn. In het klankbeeld kunnen ze gegroepeerd worden, naar onderwerp.

Bepaalde typische kenmerken, telkens terugkerend in het werk van verschillende schilders of in verschillende werken van één kunstenaar, kunnen – in detail – direkt bij-elkaar getoond worden, waar ze in expositie over een aantal zalen zijn verdeeld.

Hoewel het kunsthistorische element tot een minimum beperkt blijft – maar wel steeds bij de samenstelling op de achtergrond meespeelt – biedt het klankbeeld toch ongekende mogelijkheden dit element in te voeren.

Tot een minimum beperkt daarom, omdat wij van mening zijn, dat het de bezoeker daarom niet begonnen is. Het overgrote deel van de bezoekers komt naar het museum uit overwegingen van vrije-tijdsbesteding. Historische ontwikkelingen, vergelijkingen met voor hen vaak onbekende andere kunstenaars maken hen confuus, gefrustreerd. Zij komen om wat te zien. Kijkbegeleiding betekent dan ook niet meer – maar ook niet minder – dan de bezoekers tonen wat er te zien is. Dat betekent echter niet, dat dat beperkt moet blijven tot uitsluitend geëxposeerde zaken. In een enkel geval kan het verhelderend werken voorwerpen van buiten het museum of uit andere zalen ter vergelijking te tonen. Op die manier hoeft er niet op herinnering, geheugen en op bij publiek aanwezig geachte kennis gebouwd te worden: het klankbeeld is niet gebonden aan tijd of plaats.

Uit het voorgaande zal de lezer al hebben kunnen opmaken, dat er veel lichtbeelden in een klankbeeld vertoond worden. In de voorbeelden tot nu toe genoemd, waren dat er telkens zo tegen de honderd stuks: de zes Rembrandt-klankbeelden lieten er in totaal 250 zien de 'Hollandse schilderkunst', meest recente productie, heeft er 120. En dat alles in betrekkelijk korte tijd.

Hierin wijkt het klankbeeld af van de lezing met lichtbeelden. Daarbij laat een spreker een lichtbeeld zien als substituut van het kunstwerk. Dat kan hij nu eenmaal niet ter plaatse tonen. Bij het klankbeeld heeft het beeld de bedoeling een er-opvolgend-museumbezoek voor te bereiden: de kunstwerken zijn wel aanwezig. Het is ook niet een nieuw kunstwerk, zoals wel vertoond wordt als *multi-screen show*: een presentatie op soms 24 schermen, waarop dan 24 of minder beelden vertoond worden of één beeld over alle 24 schermen. Er kan daarmee een ritmisch, of speels, of humoristisch of wat voor effect dan ook mee bereikt worden. Het mist het tikje belerende van het klankbeeld. Die vele dia's van het klankbeeld worden via speciale apparatuur gepresenteerd, waardoor het mogelijk is de lichtbeelden zonder het gebruikelijke, hinderlijke zwart van de wisselpauze te vertonen.

Voor het beeldgedeelte van de klankbeelden kan gerekend worden op het voortreffelijke vakmanschap van de vakfotografen van het Rijksmuseum. Zij vervaardigen de unicum diapositieven en omringen opname en presentatie – inramen, 'afplakken', kaderen van 'overvloeiërs', vervaardigen van tekstdia's – met de grootste zorg.

Te vaak en in te veel museums worden er bij een lezing-op-de-band (iets heel anders dan een klankbeeld) confectie-dia's vertoond uit commerciële series, die voor museum-presentatie te geringe kwaliteit bieden. Ook op dit gebied kan het museum het niet op een accoordje gooien met kwaliteit. Het productieteam van de Educatieve Dienst bedient zich daarom ook op de gebieden van beeld, beeld-projectie, muziek, geluidsregistratie, geluidsweergave, van vaklieden op elk van deze gebieden.

Geluidsregistratie in het kunstwezen is nog zo jong en zo nieuw, dat het bestaansrecht ervan in de museumpraktijk nog bewezen moet worden (de objecten werden op inventariskaarten toch ook nog heel lang beschreven, terwijl de foto toch al voorhanden was). Het is natuurlijk buiten kijf, dat de hoogste kwaliteit – en minder mag men niet verlangen – slechts door de vakman-geluidstechnicus geleverd kan worden. Wij prijzen ons gelukkig, dat de naam van de geluidsstudio die op de hoezen van veel voortreffelijke grammofonplaten voorkomt, ook prijkt op de tekstdia's die aan onze klankbeelden voorafgaan.

Door gebruik te maken van geluid, zoals muziek, tekst in de vorm van citaten uit brieven van kunstenaars, gedichten e.d., kan er van klankbeelden een sfeerscheppende werking uitgaan. Het kan voorwaarde worden voor een adequate kijkhouding bij bezoekers die een specifieke eenheid uit de verzameling gaan bezoeken.

Authentiek geluid kan ten aanzien van oude kunst niet verder gaan dan muziek. Bij moderne kunst – kunst ontstaan na de uitvinding van de geluidsregistratie – kan gebruik worden gemaakt van de stemmen van kunstenaars. Kan gebruik worden gemaakt, want ondanks het bestaan van de technische hulpmiddelen, worden die nauwelijks ge-

bruikt voor het vastleggen van uitspraken van nog levende kunstenaars. Ik zou er voor willen pleiten dat het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie deze taak systematisch op zich neemt.

Een team bestaande uit een kunsthistoricus, een kenner van het werk van een bepaalde kunstenaar, een professionele, eventueel harde interviewer en een geluidsregistrator, zou, met de oudste kunstenaars te beginnen, in langdurige vraaggesprekken de anecdotische bijzonderheden, de meningen over tijdgenoten, de visie op de kunst van eigen tijd, op de ontwikkeling van het eigen werk, hun wetenschap in het algemeen, op geluidsband vast moeten leggen. Als budgetten het toelaten zou ook een gedeeltelijk gefilmd verslag moeten kunnen worden gemaakt.

Over het gebruik van muziek, van ander dan taal-geluid, wordt al zo lang gedebatteerd als er beelden geluids-presentaties worden gemaakt. Wij, klankbeeld-makers, hebben gekozen vóór geluidsbegeleiding als uitdrukkingsmiddel: het klankbeeld is immers geen lezing, waar het betoog van een spreker het communicatiemiddel is; zelfs de daarbij vertoonde lichtbeelden zijn er een ondersteuning van, meer niet. Als met elk uitdrukkingsmiddel moet men zich ook bij het gebruik van muziek afvragen hoe en waar men het zal gebruiken. En ook wat men zal gebruiken. Het meest voor de hand liggend is het om, bij een documentaire, muzikillustraties te kiezen uit dezelfde periode als de getoonde beeldende kunst. Muziek kan ook gepresenteerd worden als document, gelijkwaardig aan de beeldende kunst, de kunstnijverheid, de literatuur, de mode van een tijd.

Als er echter van muziek een sfeer scheppende werking moet uitgaan is bijkans elke muziek bruikbaar.

Als kunst uitgaat, voorbij zijn eigen tijd, als met andere woorden, Rembrandt wel een zeventiende eeuwse schilder is, maar springlevend in onze tijd staat, dan is het gebruik van muziek van Hindemith, Schönberg en Baird naar onze mening alleszins verantwoord. Je vraagt je trouwens

af, welke (illustratieve) muziek uit Rembrandts tijd criticasters van onze keuze als beter passend bij Rembrandt zouden willen voorstellen. Voor de keuze van de achtergrond-muziek wordt vaak een beroep gedaan op musicologen en grammofoonplaat-repertoirekenners. Maar – en dat is een toevalstreffer – een grote muziekkennis van een van de stafleden van de Educatieve Dienst heeft ook al vaak treffende muziek-illustraties opgeleverd.

De klankbeelden van het Rijksmuseum zijn producties van het hele team van de Educatieve Dienst. Elk van de stafleden heeft een bepaalde, maar steeds wisselende inbreng: research, aandragen van ideeën, tekstbijdragen, beeldkeuze. Tot nu toe tekende het hoofd van de dienst voor de uiteindelijke samenstelling en voerde hij de regie. Maar het is goed mogelijk dat ook voor dit laatste een specialist op dit gebied zal worden aangehouden. Vaak wordt de tekst ook eerst nog besproken met de kunsthistorici van de afdelingen onder welke verantwoordelijkheid een zaal, een museumafdeling of een tentoonstelling is ingericht. De eindredactie wordt gezamenlijk overeengekomen. Dat brengt mij op een andere essentiële bijdrage in de klankbeeld-productie, namelijk die van de kunsthistoricus. De opvatting, dat kunsthistorici van de museale of wetenschappelijke afdelingen – merkwaardige terminologie overigens, alsof een educatieve dienst niet museaal of wetenschappelijk zou zijn – de educatieve dienst op verzoek van advies moeten dienen, en dus niet in de staf van een educatieve dienst behoeven ten worden opgenomen, wordt door ons niet gedeeld. Ongetwijfeld bezitten leden van de staf van een educatieve dienst een vaak meer dan elementaire kennis van het kunsthistorische vakgebied. Eventueel toch aanwezige lacunes in hun kennis zouden wel kunnen worden opgevuld vanuit de wetenschappelijke specialisatie van de kunsthistoricus, ware het niet dat diens bijdrage nooit verder kan reiken dan de vraag van de 'educator' gaat. Uit diens toch beperkte terreinkennis kunnen nooit meer vragen voortkomen, dan er zich aan zijn horizon voordoen. Aan de andere kant mist

de kunsthistoricus-sec een educatieve approach: hij weet niet wat de educatieve dienst niet weet te vragen.

Daarom zijn er in de staf van de Educatieve Dienst van het Rijksmuseum kunsthistorici opgenomen met meer dan een zuiver wetenschappelijke habitus. Vanuit een andere dan een puur kunsthistorische interesse hebben zij een specialisatie ondergaan, waardoor zij een onontbeerlijke *trait d'union* betekenen tussen publiek-begeleiding en kunstgeschiedenis. Daardoor, maar ook door het permanente contact binnen het educatieve productie-team kennen zij de niet gestelde vragen en geven zij de niet gevraagde, maar wel noodzakelijke antwoorden.

KLANKBEELD PRESENTATIE IN DE DAVID RÖELLZAAL

De klankbeelden worden gepresenteerd in de aula van het museum, de David Röellzaal. In deze vrij donkere en rustige zaal worden de lichtbeelden vertoond, vele malen vergroot. Daar kan dan een aandachtconcentratie ontstaan die in de drukke museumzalen niet goed mogelijk is. De uitwerking van het bijwonen van een klankbeeld op de bezoeker in de museumzaal is wel reeds door ons waargenomen. Het effect is het zogenaamde *Aha-erlebnis*: de bezoeker herkent een aantal zaken, die hem vooraf al waren getoond. Die vertrouwdheid met de geëxposeerde werken geeft de bezoeker het gevoel niet een totaal vreemde in dit kunst-Jerusalem te zijn. Dat veilige gevoel stimuleert zijn kijken nog eens extra, als hij in de museumzalen geconfronteerd wordt met de werkelijke dingen.

In het gebouw wordt het klankbeelden-programma op vele plaatsen aangekondigd (afb. 6). Op de hierbijgaande afbeelding (blz. 116) kan men zien op welke wijze de Röellzaal wordt aangekondigd. We hebben de symboliek aangepast aan de bestaande pictogrammen, die internationaal bij de spoorwegen in gebruik zijn. Het zou aanbeveling verdienen als de Nederlandse Museumvereniging een commissie in het leven riep met tot taak een serie pictogrammen te ontwerpen, die in alle Nederlandse museums zou kunnen worden toege-

past. Ze zouden eenvormige aanwijzingen moeten zijn voor, in willekeurige volgorde, bijvoorbeeld Kunstnijverheid, Meubelen, Porcelain, Afrikaanse afd. e.d., Middeleeuwen, Archeologie, Moderne Kunst, Poppenhuizen, Geschiedenis afd. enz. enz. Wellicht zou een en ander zelfs, of ook, op internationaal niveau door ICOM kunnen worden opgezet.

De lengte van elk klankbeeld wordt binnen de tijdsduur van 17 à 18 minuten gehouden. Dat betekent, dat er per uur drie klankbeelden vertoond kunnen worden: er moet nog enige tijd overblijven voor het publiek om de zaal te verlaten of er binnen te gaan. Er ontstaat op deze wijze een soort Kunst-Cineac, met een doorlopende voorstelling. Er zal, als er meer programma's gereed zijn gekomen, naar worden gestreefd de klankbeelden met veel gevraagde onderwerpen – en dat zullen wel die over *De Hollandse schilderkunst in de XVIIe eeuw* zijn en *Rembrandt* – te vertonen op tijdstippen dat de toeristengroepen die de stadsrondtour maken in het museum zijn.

De programmering van de verschillende klankbeelden is zodanig dat vóór of na zo'n veel gevraagd onderwerp er een aan de orde wordt gesteld waar veel bezoekers achteloos aan voorbijgaan. Ook de Educatieve Dienst werkt met verborgen verleiders. Juist omdat het Rijksmuseum zo bijzonder veel buitenlandse bezoekers trekt, is het noodzakelijk de klankbeelden in meer talen dan het Nederlands alleen te vertonen. Er is daarom een unieke installatie aangebracht, waardoor het mogelijk is om de klankbeelden in maximaal 10 talen tegelijk te presenteren. In de zaal zijn de stoelen voorzien van hoorschelpen, die per halve rij – 9 stoelen – van een taal kunnen worden voorzien. Er is geen keuzemogelijkheid per stoel: een inrichting die bestand is tegen het technisch ondeskundig manipuleren door een groot publiek – vaklui spreken van een installatie die *idiot-proof* is – bestaat niet. Het veranderen van een taal per halve rij geschiedt, op aanwijzing van het zaal-personeel, vanuit de kabine. Eén taal – de *floor-taal* – kan weergegeven worden via de luidsprekers in de zaal. Dat is meestal Nederlands

maar in de zomermaanden, als die taal nauwelijks gangbaar is in het museum, is Engels de *floor*-taal. Over de technische kant van deze geluidsapparatuur volgt een afzonderlijke bijdrage door een technisch specialist.

Van onze – ondeskundige – kant willen wij er wel melding van maken, dat het synchronisatie-probleem – de exacte gelijktijdigheid van de verschillende talensporen en de begeleidende muziek – nog niet tot onze volle tevredenheid opgelost is. De klankbeelden worden ook vertoond in de gehoorzaal van de Educatieve Dienst en wel voor groepen, die op een zodanig tijdstip in het museum zijn dat het klankbeeld van hun keuze op dat moment niet vertoond wordt. Zo mogelijk kan dan een duplicaat ervan op verzoek van die groep daar onmiddellijk gepresenteerd worden. Het zal duidelijk zijn dat deze uitwijkmogelijkheid alleen bestaat als de zaal ter beschikking is; daar worden namelijk ook nog wel klankbeelden vertoond bij de tentoonstellingen van het Rijksprentenkabinet en er worden groepsgesprekken gehouden, vergaderingen e.d.

HET KLANKBEELD IN DISCUSSIE

Omdat het klankbeeld naast, maar ook in plaats van de rondleiding komt, ontkomt men er niet aan, de beide media met elkaar te vergelijken. Daarbij wil ik er echter wel de nadruk op leggen, dat zulks niet inhoudt, dat de rondleiding als informatie-instituut zal moeten verdwijnen. Er zal evenwel, waar de rondleiding onmiskenbaar elementen in zich heeft die niet meer aansluiten bij de eisen van onze tijd, gezocht moeten worden naar een nieuwe vorm van rondleiden. Het typische element van de rondleiding, namelijk het persoonlijke element van zowel rondgeleide als rondleider zal in die nieuwe vorm beter tot zijn recht moeten komen. Het is echter wèl noodzakelijk op te komen voor de eigenheid van het nieuwe medium klankbeeld. Het klankbeeld is, zoals uitvoerig werd uiteengezet, een zelfstandig medium, met een eigen taal en een eigen grammatica. Te vaak evenwel wordt er onder deze naam in museums bij tentoonstellingen wat men dan

schamper 'een bandje' noemt afgedraaid. Het blijkt dan vaak niet meer dan een 'ingeblikte' lezing te zijn van een gespecialiseerde vakman, een op de band opgenomen tekst, waarbij dan zo af en toe eens een lichtbeeld wordt vertoond. Het opzettelijke, bewuste gebruik van het dia in verschillende vormen is een essentieel onderdeel van het klankbeeld.

Detail-foto's b.v. hebben een veel sterker *impact* dan het – verbale – verwijzen naar zo'n detail door een rondleider. Zijn *en kijkt u nu eens naar die kop rechts boven*, vóór een kunstwerk in een museumzaal staande, biedt hem niet de minste garantie dat men ook inderdaad zijn aanwijzing volgt of zijn aanduiding weet te vinden.

Het grote nadeel dat men verbonden vindt aan het klankbeeld is het onpersoonlijke ervan, dit dan weer in vergelijking met de rondleiding, waar rondleider en rondgeleide van aangezicht tot aangezicht tegenover elkaar staan. De rondleider zou dan telkens zijn rondleiding aan kunnen passen aan de specifieke groep waarmee hij langs de kunstwerken gaat. Daar schuilt veel waarheid in, maar men moet dat nu ook weer niet overschatten. Een rondleider, die van rondleiden dagwerk maakt, moet evenals een leraar, die per dag ook zes of meer lessen geeft – soms dezelfde aan een aantal parallelklassen – per dag vele malen over hetzelfde onderwerp – een tentoonstelling bijvoorbeeld – een groep mensen informeren. Ik blijf van mening dat de rondleider het, naarmate de tentoonstelling vordert, in frisheid moet afleggen tegenover een uitgekiend en via de band gereproduceerd verhaal van een klankbeeld. Het is echter niet die overweging die het museum – maar ook het onderwijs in vreemde talen b.v. – doet grijpen naar audio-visuele apparatuur. Als in het jaarverslag van 1957 (blz. 57) gemeend wordt: *De bandrecorder is ongetwijfeld een bruikbaar middel ter voorlichting bij veelvuldig bezoek van groepen, die te groot zijn voor een persoonlijke rondleiding*, dan lijkt mij dat inderdaad aan verkeerd uitgangspunt. Het klankbeeld behoort niet een vluchtmethodiek te zijn, waar men naar grijpt als men de informatie aan een groot publiek perso-

neel-matig en ruimtelijk niet meer aan kan. Het is een ander-soortige informatie-bron, die men bewust moet hanteren, die men juist nu moet toepassen, nu er mogelijkheden zijn en worden gecreëerd om andere dan de traditionele bezoekersgroepen naar het museum te trekken. Het museum is immers ook een instituut voor vrijetijdsbesteding. Met de toename van de hoeveelheid vrije tijd zullen er niet alleen meer, maar ook andere mensen naar de museums komen. Dit publiek, dat verder af staat van de sociale elite die tot nu toe de museums bezoekt, kent ook de gebruikelijke benadering niet, de traditionele taal die gebezigd wordt tussen museum en haar vertrouwde bezoekers. De nieuwe bezoekersgroepen kennen wel de moderne beeldcommunicatiemethodiek van de televisie. Als het museum een antwoord klaar wil hebben op de vragen van een toekomstige generatie, zal het de informatietechniek over deze boeg moeten gooien. Daarom kon ook terecht het klankbeeld vergeleken worden met de documentaire film. Museums die een soort klankbeeld vertonen als substituut van het eigenlijk betere rondleiden(?), handelen op grond van een onzuivere motivatie. Daarom ook moet het resultaat van zulk een publiekbegeleiding achterblijven bij die, waar een bewuste keuze het educatieve handelen bepaalt.

De persoonlijke relatie tussen rondleider en rondgeleide – waarvan ik wel de fysieke maar niet de psychologische waarde hoog aansla – heeft het veelgenoemde voordeel, dat het het-stellen-van-vragen mogelijk maakt. Inderdaad, het mechanische van het klankbeeld lijkt veel meer een éénrichtingsverkeer in te houden. Ik ben echter van mening dat een klankbeeld-tekst uit zo brede *know-how* kan worden samengesteld, dat er niets meer te vragen overblijft.

Tijdens de vele *life*-lezingen die ik in een groot aantal jaren voor vele en diverse groepen heb gehouden, ben ik tot de overtuiging gekomen, dat bij een bepaald onderwerp een vast aantal vragen behoort.

Uit geen enkel gehoor komt nog, nadat men enige tijd met een bepaalde lezing de boer op is geweest, een nieuwe vraag. Ik denk, dat elke vakman op

zijn gebied dezelfde ervaring heeft: een bepaald probleem is met een gefixeerd aantal vragen uitgevraagd. De samenstelling van de staf van de Educatieve Dienst en de procedure waarbij van de vakkennis van velen gebruik wordt gemaakt, kan die garantie – er blijft niets meer te vragen over – wel bieden. Bovendien – en nu maar even oneerbiedig wezen tegenover het hooggeëerd publiek – komt het mij voor, dat veel vragen niet voorkomt uit een behoefte tot meer willen weten. Maar daarover moet een psycholoog maar eens wat zeggen. Het voorkómen van vragen heeft echter wel een nadeel. Het kúnnen stellen van vragen kan de betrokkenheid van de bezoeker vergroten. Dat betekent nog niet, dat daar het beantwoorden van die vragen bij hoort. Drs. E. R. Meijer heeft op de Museumdag te Deventer in mei 1965 een interessante theorie ontwikkeld over het stellen van vragen, een gedachtengang die ik gaarne tot de mijne maakte: *Maar de doelmatigheid van dit principe (het stellen van vragen) berust m.i. op andere gronden. Het tijdsverloop tussen vraag en antwoord geeft de toehoorder tijd om te kijken. Gedurende de enkele ogenblikken heeft het beeld de overhand op het woord.* En hij vervolgt: *Het nut van het vragen stellen door een rondleider ligt dus niet in de betrekking die hij legt tussen zich en zijn gehoor, maar in de luisterpauze die hij daardoor inlast. Zijn gehoor krijgt aldus de gelegenheid zich daadwerkelijk met het beeld bezig te houden.*

Tot zover kan het klankbeeld nog aardig goed met de rondleider concurreren. Over de kijkpauzes is hierboven al geschreven; maar op de bandrecorder kunnen bovendien vragen worden gesteld, met de uitwerking die Meijer beschreef. Hij gaat dan verder: *Ook het omgekeerde is het geval, wanneer een toehoorder vragen stelt aan de rondleider. De praktijk leert namelijk dat die vragen, als ze tenminste goed zijn (en dat komt minder vaak voor dan men zou verwachten), betrekking hebben op het waargenomen beeld. Dat wil zeggen dat de toehoorder uit eigen beweging een luisterpauze heeft genomen om te kijken. Ongetwijfeld is het antwoord dat hij krijgt van belang. Ik meen echter dat het feit alleen al, dat er een vraag opkomt, didactisch gesproken voldoende is om een verdere en diepergaande belang-*

stelling van de toehoorder in kwestie te verzekeren. Er zijn immers andere mogelijkheden, bijvoorbeeld in de bibliotheek waar het zo heerlijk stil is.

Men kan de bandrecorder inderdaad ook wel vragen stellen. Dat hij geen antwoord geeft – wat het arme ding zo vaak verweten wordt – blijkt niet eens zo'n groot bezwaar. Bovendien kunnen de volgende onderdelen van de bezoekenheid daar eventueel wel voor zorgen. Wat mij in de discussie overigens wel bevreemdt is, dat de bezwaren van onpersoonlijke informatieverstrekking nimmer worden uitgesproken tegenover even onpersoonlijke, maar wel traditionele informatiebronnen als catalogus en boek. Zou de angst voor het nieuwe toch een rol spelen?

Al eerder – ook op de museumdag in Deventer – heb ik er op gewezen dat de rondleiding het bezwaar met zich meebrengt, dat *er steeds maar door het kunstwerk heen wordt gesproken. Men spreekt tijdens het schilderij*, zo werd het gesteld in vergelijking met Wim Kans meesterlijke persiflage van de muzikliefhebber, die alsmaar door Dvořák's Humoresque heen spreekt. Een beter voorbeeld is de literatuurkenner die, staande achter iemand die in poëzie of proza verdiept is, met de vinger in die tekst op fraai woordgebruik wijst of op typische stijlkenmerken. Ook veel rondleidingen getuigen van de negatie van de eigen mogelijkheden van de museumbezoeker. Vaak komt zo'n rondleiding neer op een autoritaire kennisoverdracht van kenner op leek, waarbij de laatste eenvoudig de gelegenheid tot beleving onthouden wordt.

Het vertonen van klankbeelden – en daarmee de bezoeker informatie verstrekkend, gewapend waarmee hij alleen de museumzalen in kan gaan – gaat uit van vertrouwen in de individualiteit van de museum bezoekende mens. Klankbeelden stimuleren niet alleen het kijken, de methode laat de bezoeker ook meer ruimte tot eigen beleving. Na de voorstelling van een klankbeeld, alleen gelaten met de dingen, kan de bezoeker dan naar eigen aard en tempo in het museum rondgaan. De ontvoogding die op talloze gebieden in onze maatschappij optreedt, manifesteert zich ook op deze wijze in het museum.